

**AKKOYUNLU YÖNETİMİNDE AŞİRET KAVGASI: MUSULLULAR VE SUFİ HALİL BEY
ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN TARİHİ SÜRECİN İNCELENMESİ**

Dr. Öğr. Üye. Ayşe ATICI ARAYANCAN*

ÖZ

XV.Yüzyıl Doğu Anadolu, Azerbaycan, Irak-ı Acem, İran'da hüküm süren Akkoyunlular Musullu, Purnak, Bicânlu, Baharlu, Bayat, Alpavut gibi birçok aşiretten meydana gelmektedir. Bu aşiretlerden Musullular Boz-Ulus Türkmen topluluğuna bağlı Akkoyunlu Devleti'ni oluşturan üç büyük aşiretten biridir. Musullu beyleri Akkoyunlu taht kavgalarında siyasi krizlerde ve devletin idaresinde önemli ve etkin roller üstlenmişlerdir. Bu beylerden biri Musullu Sufi Halil'dir. Sultan Yakub'un ölümünün ardından Akkoyunlu yönetimini ve idaresini hızlı bir şekilde ele geçirip, güçlü bir yapı kurmaya çalışmış ancak başarısız olmuştur. Bu nedenle Akkoyunlu yönetiminde etkin olan Musullu Aşireti'nin faaliyetleri Musullu Sufi Halil Bey örneği üzerinden araştırılmalıdır, böylece aşiretlerin ve aşiret mensuplarının üstlendiği roller ile devletin siyasi ve idari yapısı ortaya konulabilecektir.

Bu makalede, Akkoyunlu Devleti'nin zayıfladığı dönemlerde Musullu aşiretinin Akkoyunlu devlet yönetimindeki rolü, Sultan Baysungur döneminde idareyi ve kontrolü tamamıyla ele geçiren Musullu Sufi Halil Bey'in sert siyasi hamleleri, uygulamaları ve ona karşı durmaya çalışan muhaliflerin siyasi süreçteki rolleri sebep-sonuç ilişkisi içerisinde incelenmeye çalışılacaktır. Böylece Akkoyunlu Devleti'ni yıkılışa götüren sebepler ve mücadelelerin bir bölümü çözümlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Akkoyunlu, Musullular, Sufi Halil, Türkmenler, Aşiret

**TRIBAL STRUGGLE UNDER AQQUYUNLU SOVEREIGNTY: EVALUATION OF
HISTORICAL PROCESS THROUGH THE CASE OF MUSULLU AND SUFİ KHALİL BEY**

ABSTRACT

In 15th century, Eastern Anatolia, Azerbaijan, Iraq-Acem included several tribes such as Aqquyunlu Musullu (Shabak) which were dominant in Iran, Purnak, Bicânlu, Baharlu, Bayat and Alpavut.

Among these tribes, Musullular is one of the three great tribes that constitute the Aqquyunlu State connected to Boz-Ulus Turkmen community. Musullu tribes played important and effective roles in the Aqqoyunlu throne games, in political crises and in the administration of the state. One of these people was Sufi Khalil (Halil), who was from Musul (Shabak). After Sultan Yakub's death, he quickly seized the Aqquyunlu administration and management and tried to establish a strong structure but failed. For this reason, the activities of Musullu tribe which was active in Aqquyunlu administration must be investigated through Musullu Sufi Khalil case. Thus, the role of tribes and tribal members along with the political and administrative structure of the state will be revealed.

In this article, the role of the Musullu tribe in the Aqquyunlu state administration during the periods when the Aqquyunlu state weakened, the harsh political actions of Musullu Sufi Khalil Bey, who seized administration and control completely during the Sultan Baysungur period, and the political roles of the opponents trying to stand against it will be examined within boundaries of the cause-result relationship. Thus, some of the causes and challenges that lead to the collapse of the Aqquyunlu state will be tried to be resolved.

Keywords: Aqquyunlu, Musullu, Sufi Khalil, Turkmens, Tribal

*Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Anabilim Dalı,
ayse.atici2@gmail.com

Giriş

XV.Yüzyıl Doğu Anadolu, Azerbaycan,İrak-ı Acem, İran'da hüküm süren Türkmen hanedanı olan Akkoyunlular Oğuzların Bayındır boyuna mensup idiler (Sümer, 1989: 270). Musullu,Purnak,Bicânlu, Baharlu, Bayat, Alpavut, Ağaçeri (Woods, 329-330) gibi aşiretlerden meydana gelen Akkoyunlular Uzun Hasan Bey ile birlikte büyük bir devlete dönüşürken sınırlarını Anadolu, İran, Azerbaycan ve Irak-ı Acem bölgesine kadar genişletti. Uzun Hasan Bey'in Karakoyunlu topraklarını ele geçirmesi ile birlikte devletin merkezi Diyarbakır'dan Tebriz'e taşındı ve Akkoyunlu sınırları İran'a kadar genişledi. Bünyesinde topladığı Musullu, Purnak, Bayındır gibi Türkmen boyları Anadolu'dan İran bölgesine kaydı. Bu aşiretler bir taraftan büyüyen ve gelişen Akkoyunlu Devleti coğrafyası İran ve Azerbaycan topraklarının Türkleşmesini sağlarken, diğer taraftan İran-Fars kültürü etkisinde kalarak yeni bir yapılanma oluşturuldu. Türkmen aşiretlerinden oluşan Akkoyunlu Devleti başlarda siyasi,sosyal ve iktisadi sebeplerden ötürü adem-i merkezियete dayanan bir yapı kurdu (Erşahin 2001:..293). Ülüş usulüne tabi olan Akkoyunlu hanedanında Kutlu Bey, Kara Yülük Osman Bey ve Uzun Hasan Bey ülkeyi hanedan üyeleri arasında dağıttı. Ancak bu sistem hükümdar güçlü olduğu sürece katılımcılık ve istikrarı sağladı, hükümdarın ölümü yada zayıflığı gibi durumlarda devletin parçalanması yol açtı. 1435 yılında Kara Yülük Osman'ın ölümünden sonra tahta kimin geçeceği konusunda kesin bir yasa ve gelenek olmadığı için Akkoyunlular nerdeyse yirmi yıl iç savaş ve bölünme tehlikesi yaşadı (Erşahin, 2001:93) Bu gibi süreçler daha sonra Uzun Hasan Bey'in ve Sultan Yakub'un ölümünün ardından da yaşandı, hatta Sultan Yakub sonrasında aşiretlerin arasında çıkan tartışmalar devletin yıkılmasına sebep oldu (Erşahin, 2001:..293)

Uzun Hasan Bey zamanında İran topraklarına yerleşen Türkmen aşiretleri onun ölümünün ardından kısa bir süre sonra nüfuz mücadelesi içerisine girdiler. Aşiretler arasında çıkan anlaşmazlık, kardeşler arasındaki taht mücadeleleri ve ardı ardına çıkan isyanlar Akkoyunlu Devleti'ni ciddi anlamda sarstı. Bu sarsıntıyı ve dağılışı toplayabilecek etkili bir mirza bulunmamaktaydı. Öyle ki Uzun Hasan Bey ve Mirza Cihangir'in oğulları Halil, Kasım ve Mesih genç yaşta iken Ahmet, Rüstem, Yakub, Mahmud, Elvend, Muhammed, Baysungur ve Murat henüz çocuk yaşta idiler (Akkuş, 2005:124).Bu mirzalar arasında Sultan Yakub, Akkoyunlu siyasi birliğini sağlamak için mücadele etti. Doğu Anadolu'daki beyleri kendi tarafına çekerek Akkoyunlu tahtına oturan ağabeyi Halil Bey'i Hoy çayı kenarında yenerek Akkoyunlu hükümdarı oldu (Sümer,1989:173-174). Ancak onun hakimiyeti sadece 12 yıl sürdü. Sultan Yakub'un

genç yaşta ölümünün ardından oğulları 9 yaşında Baysungur, 5 yaşında Hasan ve 2 yaşında Murad'ı bırakması bir kez daha devlet içerisinde iç çekişmeleri arttırdı ve aşiret beylerini hakim oldukları bölgelerde isyan çıkarıp bağımsız hareket etmeye sevk etti (Akkuş,2005:134). Bu bağımsız hareketin başrollerindeki Akkoyunlu Türkmen topluluğunun en büyük ve etkili aşireti Musullu ve Purnak beyleri çocuk yaştaki mirzaları kendi sultanları ilan edip devleti iç karışıklığa sürüklerken, idareyi ve yönetimi kendi kontrolleri altına almaya çalıştılar. Bu süreç Akkoyunlu Devleti'ni ağır ağır zayıflattı ve aynı coğrafyada yeni bir yapının, Safevi Devleti'nin kurulmasına sebep oldu.

Bu makalede Akkoyunlu Devleti'nin son dönemlerinde tahta sultan olarak aklı-selim birinin geçirilememiş olması ve devlet idaresinin başı boş kalması, Musullu, Bayındır ve Bicanlı aşiretine mensup beylerin mücadele sahasına dönmesi, Musullu aşiretinin üstlendiği rol, Musullu Sufi Halil Bey'in siyasi hamleleri ve ona karşı durmaya çalışan muhaliflerin siyasi süreçteki rolleri sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. Musullu Aşireti Hakkında Kısa Bilgi

Musullu aşireti, Boz-Ulus Türkmen topluluğuna bağlı Diyarbakır Türkmenlerinin başlıca oymakları (Sümer,1972:177) arasında sayılan Akkoyunlu Devleti'ni oluşturan üç büyük aşiretten biriydi (Gündüz, 2007:157). Musullu aşireti Akkoyunlu siyasi sürecinde özellikle taht kavgalarında etkin rol oynadı. Akkoyunlu şehzadeleri arasında çıkan taht kavgalarının ilkinde Kara Yülük Osman'ın (1435) ölümünün ardından Hamza ve Şeyh Hasan'a, 1451'den sonra ise Uzun Hasan Bey'e destek verdiler. Bu arada Musullu aşiretinden birçok kişi Akkoyunlu devlet yönetiminde görev aldı (Gündüz, 2007:157).Örneğin Musullu Sufi Halil Bektaş, Karakoyunlu Hasan Ali'nin hakimiyetinin son verilmesi olayında etkin rol oynadı (Tihranî, 2001:280). Aynı şekilde Musullu Bekir Bey, Uzun Hasan Bey döneminde Rey valisi olarak görev yaptı, birçok askeri ile Mazenderan'a bölgeyi kontrol altına alması için gönderildi. (Rumlu, 2006: 578) Ayrıca Şiraz'da Şehzade Halil Bey'in merkezde bulunmadığı zamanlarda onun adına bölgenin idari görevini yürüttü (Erşahin, 2001:298).

Sultan Yakub'un ölümünden sonra (1491)çocuklarının küçük yaşta olması ve diğer aile üyelerinin arasında yönetimi bir elde toplamaya muktedir bir hükümdarın çıkmaması yüzünden Musullu, Purnak ve Bayındır gibi oymak beylerinin hakimiyeti ele geçirmek için yaptığı iç mücadeleler sonucunda devlet sarsıldı. (Tihrani, 2001:4; Kazvinî, 2001:525; Kazvînî,1314:223; Şeref Han, 1971: 130). Bu mücadelede en başta

Musullu Sufî Halil Bey etkin rol oynarken, çocuk yaştaki şehzade Baysungur'u tahta oturttu ve 8 ay gibi bir süre Akkoyunlu idaresini ellerinde tutmayı başarırken, muhalif aşiretlere karşı durmaya çalıştı.

2. Musullu Sufî Halil Bey ve Merkezi Kontrol Sağlama Girişimleri

Halil Bey, Akkoyunlu ulusunun büyük oymaklarından Musullu boyunun reisi olup Akkoyunlu kaynaklarında "Sufî Halil Bey", "Sufî Halil" "Sufî Halil-i Musullu" "Sofu Halil" lakapları ile anılmaktadır. (Rumlu, 2006:492; Gaffarî, 1334:254 Muhyî-yi, Gülşenî, 2014: 101 Budak, 2000:84 İsfahânî, 2003: 328; Hoca Sadettin Efendi, 1979:335) Uzun Hasan Bey, Sultan Yakub dönemlerinde devlet yönetimi ve orduda etkili beylerden biri idi. Dolayısıyla Uzun Hasan Bey ve Timurlu Ebû Said ile yapılan savaşta görev almış hatta başarısından dolayı başkumandanlık rütbesi ile Şiraz Valiliği'ne kadar yükseltilmişti (Sümer, 1949:32; Gündüz, 2007:157). Aynı şekilde Otlukbeli Savaşı'nda (1473) Akkoyunlu ordusunun sağ kanadını kumanda edip, Uzun Hasan Bey'i savaşa girmemesi için bazı uyarılarda bulunduğu kayıtlarda geçmektedir (Azamant, 1988: 353-354). Bu seferler dışında Uzun Hasan Bey 1469 yılında Sufî Halil Bey'i Karamanlı Bahtiyar Bey'in üzerine gönderdi. Rivayete göre Karamanlı Bahtiyar'ın tecrübesizliği nedeniyle Karakoyunlu Hasan Ali'yi elinden kaçırıp, kendi mülâzımlarına teslim etmeyince, Uzun Hasan'ın tepkisine maruz kaldı. Bu nedenle başta Sufî Halil Bey olmak üzere Süleyman Bey-i Purnak, Cemşid Bey ve diğer önemli emirler Karamanlı Bahtiyar'ın üzerine gönderdi. Sufî Halil Bey ve yanındakiler Bahtiyar'ı ve adamlarından 200 kişiyi öldürüp, bölgenin kontrolü sağlandı (Rumlu, 2006:492). Ardından Sufî Halil Bey'in komutasında başka bir orduyu Hakkari bölgesini ele geçirmesi için yolladı. Bölgenin hakimi İzzeddin Şêr'i yakalanıp, öldürüldü. Hakkari bölgesinin yönetimi, düzenlenmesi ve asayişin sağlanması ise Dınbilî Aşiretine verildi. (Şeref Han, 1971: 111). Görüldüğü üzere Sufî Halil Bey, Uzun Hasan Bey döneminde Karamanlı Bahtiyar ve Osmanlı Devleti ile yapılan Otlukbeli Savaşı gibi birçok seferde önemli görevler üstlenen Musullu beylerinden biri idi.

Sufî Halil Bey, Sultan Yakub Bey döneminde tıpkı Uzun Hasan Bey döneminde olduğu gibi saygınlığını korumayı başardı. Sert mizaçlı ve iyi bir komutandı, kendine bağlı boy ve oymakların çokluğu, servetinin ölçüsüzlüğü ile en kudretli beylerden biri olmasının yanında yetişmiş on sekiz oğlu ile akrabalarının çoğunun devlet yapısı içerisinde görevler üstlenmesi onun gücü elinde tutmasını sağladı. (Hoca Sadettin Efendi, 1979: 335).

Öte yandan Sultan Yakub, Sufî Halil Bey'i çok güvendiği ve saygı duyduğu beylerden biri olarak gördüğü için oğlu Baysungur'a emirü'l ümerası ve atabeyi olarak tayin etti (Gaffarî, 1334:254; Muhyi-yi Gülşenî: 2014:183). Devlet bürokrasinde aldığı görevler neticesinde hem Sultan Yakub döneminde hem de Sultan Baysungur (1481) döneminde çıkan isyanların bastırılmasında önemli rol oynadı. Bayındır Bey Hemedan'a giderek orada sultanlık iddasında bulundu.Çevredeki emirleri kendi tarafına katılmaya zorlayarak isyan çıkardı. İsyân üzerine Tebriz'den hareket eden Sultan Yakub Kum'a ulaştı ve burada Sufî Halil Bey'i göndererek izini sürdürdü.Nihayetinde Save yakınlarında bir dağın eteğinde kısırılan Bayındır Bey, kısa bir takipten sonra yakalanarak Halil Bey tarafından öldürüldü (Erdem-Uyar,2002:875).Sufî Halil Bey'in Save'de yaptığı bu savaşta Bayındır Bey'i öldürmesi ve isyanı bastırması sebebiyle Sultan Yakub tarafından çeşitli iltifatlarda bulunuldu ve yüksek bir görev olan darugaliğe getirildi ve Şiraz'ın yönetimi Sufî Halil Bey'e verildi. (Rumlu,2006: 570;Sümer,1990:66). Bunun üzerine Şiraz'ı idare etmeye başlayan Sufî Halil Bey bir yandan idari işleri yürütürken bir yandan da şehrin kültürel gelişimine katkıda bulunarak orada bir medrese inşa ettirdi. Dönemin önemli alimlerinden Mevlana Şemseddin Muhammed'i medreseye müderris yaptı (Rumlu,2006:578). Bu süreç içerisinde Sultan Yakub ile ilişkisini iyi tutmak isteyen Sufî Halil Bey zaman zaman kendi oğlu Şeyh Ali Bey ile birlikte çeşitli hediyeler ile ziyarete gidip bağlılığını bildirdi (Muhyî-yi,Gülşenî,2014:101) Ancak bu iyi ilişkiler 5 yıl sürdü. Çünkü Sufî Halil Bey'in Şiraz'daki Gernsir ve Cerun halkına birçok kez saldırması ve rahatsızlık vermesi, Sultan Yakub'tan habersiz Hindistan'a saldırmak için Fars Körfezi'nde gemiler yaptırması ile ilgili sultana şikayetler gelmeye başladı (1485).Bu dedikodular ve girişimleri Sufî Halil Bey'in, Şiraz darugaliğinden alınmasına sebep oldu. Şiraz'ın yönetimi ise Emir Muzafferiddin Mansur Purnak'a (Erdem,Paydaş, 2007:135) verildi. Artık Şirazdaki görevinden azledilen Sufî Halil Bey'i yanına çağırarak sultan onu daha önce Akkoyunlu topraklarına saldıran Gürcistan taraflarına sınırları korumak için sefere gönderdi. Gürcistan bölgesinde başarılı bir sefer yürüten Sufî Halil Bey ,Tiflis şehrini ele geçirdi (İsfahânî, 2003;328;Erdem,Paydaş, 2007:135). Daha sonra Şirvan taraflarına yöneldi. Çünkü Şirvan'da Safevi Tarikatı'ndan Şeyh Haydar isyan başlatmıştı ve Şirvan hakimi Sultan Yakub'tan yardım talebinde bulunmuştu. Sultan Yakub ,Sufî Halil'in komutasındaki orduyu Şirvan bölgesine yönlendirirken, arkasından destek kuvvet yollayarak bölgedeki olayları kontrol altına alınmasını istedi (Rumlu,2006:584, Budak,2000:84; İsfahânî, 2003;328). Görüldüğü üzere Sultan Yakub döneminde Sufî Halil Bey birçok kez Akkoyunluların önemli seferlerinde görev almış etkin emirlerden

biriydi. Ancak Sultan Yakub'un ölümünün ardından mensubu olduğu aşiretin desteğini alarak daha da güç kazandı.

Bu arada Sultan Yakub'un zamansız ölümünün ardından Akkoyunlu umerası kendi aralarında tahtın sahibinin kim olacağı konusunda anlaşmazlıklar yaşamaya başladı. Bayındır emirleri Uzun Hasan Bey'in hayatta kalan son oğlu Mesih Mirza'yı ,Musullu ve Purnak emirleri ise Yakub Bey'in oğlu Baysungur'u desteklemekteydiler. Ancak bu anlaşmazlık Musullu ve Purnak emirlerinin Mesih Mirza'yı ve önemli Bayındır beylerini öldürmesi(Hoca Sadettin Efendi,1979:336; Erdem-Paydaş,2007:149) ve şehzade Baysungur'un tahta geçirilmesi ile sonuçlandı. Şehzade Baysungur'un tahta geçirilmesinde Musullu Sufî Halil Bey etkin rol oynadı. Hem henüz çocuk yaşta şehzadenin atabeyi olması hem de Sultan Yakub'un vasiyetini yerine getirmek için devletin idaresini doğrudan ele geçirip, şehzade adına merkezi kontrolü sağlamaya çalıştı (Muhyî-yi, Gülşenî, 2014:383;Yinanç,1977:427;Budak,2000:86) Rivayete göre Yakub'un yatağa düştüğü ve ölmek üzere olduğunu gören Sufî Halil Bey saltanat makamını elde etmek ve şehzade Baysungur'un yolunu açmak için hanedan üyesi şehzade Ali Mirza'yı yakalattı ve aynı gece öldürttü (Rumlu,2006: 595; Kazvinî,1314: 224). Keza Sultan Yakub hastalığı sırasında oğlu Mirza Baysungur'u Sufî Halil Bey'e emanet etmişti. Sultanın ölümünden sonra Sufî Halil Bey, Bayındırlı emirlerini çağırıp“ *Eğer padişah, bu dünyadan giderse yıllardır böyle bir fırsatı bekleyen haberciler ve düşmanlar bu diyara saldırır*” diyerek olabilecekler konusunda öngörülü bir hazırlık yapıp,diğer şehzadeleri destekleyen aşiretleri etkisiz bırakmaya çalıştı. (Rumlu,2006: 596). Sufî Halil Bey ilk iş olarak kendi etrafında bulunan ve devlet idaresinde görev alan on emire şehzade Baysungur'u sultan ilan edeceğine dair düşüncesini sorduğunda hepsi başlarda hem fikirdi (Budak, 2000:86-87). Ancak şehzade Baysungur'u destekleyen on emir içinden Bayındırlı emirler karar değiştirerek, Akkoyunlu hanedanından Sultan Halil Bey'in oğlu Mirza Ali ile birlikte Mesih b.Hasan Bey'i sultan olarak ilan ettiler (Rumlu, 2006:596; Budak, 2000:87; Kazvinî, 2001:725).Böylece Akkoyunlu aşiretleri Akkoyunlu hanedanından Şehzade Baysungur ve Mesih b.Hasan Bey arasında ikiye bölündü ve yaşı küçük olan iki şehzade üzerinden aşiretler birbirleri arasında anlaşmazlığa düştüler.

2.a Mesih Mirza ve Bayındır Beylerin Muhalefetini Bastırma

Sufî Halil Bey'in yönetimi ele geçirir geçirmez ilk yaptığı uygulama Sultan Yakub'un emirlerinden Mirza Ali bin Sultan Halil'i idam ettirmek oldu. Çünkü Sufî Halil Bey,şehzade Baysungur'u tahta oturtuktan sonra Bayındır Beyleri ve Mesih Mirza

muhalafet yaparak Karabağ'da duruma itiraz ettiler ve ayaklanma çıktı (Hândmîr,1383: 436) Karabağ'a doğru yola çıkan Sultan Baysungur ve Sufî Halil Bey (Kazvinî, 2001:825) Sultanâbâd'da Mesih Mirza'nın ordusu ile karşılaştı. Sultan Baysungur ve taraftarları galip geldi. Mesih Mirza taraftarlarından Rüstem b. Maksud yakalanarak Nahçıvan yakınlarında Alıncak Kalesi'ne hapsedildi (Rumlu, 2006:597; Şeref Han,1971:130; Kazvînî, 1314: 224; Mircaferi, 1385:318; Budak, 2000:89). Çıkan ayaklanmalar sonucunda Uzun Hasan Bey'in oğlu Mesih Mirza ve destekçileri Bayındır Beyleri tümüyle öldürüldü (Rumlu,2006:597; Kazvinî, 2001:725; Budak, 2000:89; Hândmîr, 1383:436). Uğurlu Muhammed'in oğullarından Mahmud Mirza, Irak'a Bağdad hakimi Şah Ali Purnaklı'ya sığındı (Hoca Saadettin Efendi,1979:336; Yinanç,1977: 472). Bu olayı bastıran Sultan Baysungur şan ve şöhret ile Tebriz'e getirildi ve saltanat tahtına oturtuldu. Irak, Fars ve Kirman'ı hükmü altına aldı. (Hoca Saadettin,1979:336) Sufî Halil Bey,muhalafet yapan Sultan Yakub'un emirlerini öldürdükten sonra saraydaki devlet adamlarını ve muhaliflerini de kılıçtan geçirdi (Hândmîr,1383:436; Gaffari, 1334:254). Nitekim ilk işi Sultan Yakub Bey döneminde sarayda nüfuzlu ve etkili olan Kadı İsa es-Savecî'i yakalatıp, Ordubazar'da astırmak oldu (1491) (Gaffarî,1334:254; Rumlu,2006:595; Budak,2000 :38; İsfahânî-yi Kazvînî, 2001:726; Sümer, 1998:273; Muhyî-yi, Gülşenî,2014:183-186) . Zaten Sufî Halil Bey daha önceleri Kadı İsa es-Savecî'nin gereksiz konuştuğunu düşünür, ondan pek hoşlanmaz hatta çoğu zaman onun siyasi kararlarını desteklemez idi. Bu nedenle Sultan Yakub'un ölümünden sonra sultan vekili olarak Akkoyunlu sarayına geçer geçmez yaptığı ilk iş Kadı İsa es-Savecî 'yi huzuruna çağdırtmak olmuştu. Korkarak huzura gelen Kadı İsa es-Savecî'yi kısa süre sonra öldürttü. Ardından Kadı İsa es-Savecî'nin yeğeni Şeyh Necmeddin Mesud'u vezirlikten azletti (Budak,2000: 84-85; Gaffarî, 1334: 38; Hândmîr,1383:436). Daha sonra Şiraz'da halkın üzerine tamga vergisi haricî ve havşî vergileri kaldırma,suyurgallar nedeni ile halka zulüm yaptığı söylenen Kadı İsa es-Savecî'nin kardeşi Şeyh Ali Savecî'yi de Tebriz'de çarمیğa gerdirterek öldürttü. (Budak,2000:84) Maliye işlerinden sorumlu vezir Şah Mahmud Can ise Kazvin'e kaçarak öldürülmekten kurtuldu. (Sümer,1989:28). Sultan Baysungur adına ülke işlerini bağımsız olarak yürütebilmek için diğer muhalifleri de kılıçtan geçirdi(Gaffarî,1334:254).

2.b. Purnak Valilerinin Tepkisini Bastırma

Sufî Halil Bey'in idareyi ele geçirme girişimine bir diğer tepki Irak-ı Arap ve Fars'ın Purnak valilerinden geldi. Hemedan'da Sultan Yakub'un Bağdad valisi Şah Ali Purnak, kaçak olan Mahmud b.Uğurlu Muhammed'i sultan ilan etti (Hândmîr 1383:437). Mahmud b.Uğurlu Muhammed Tebriz'e babasının başarılarını anlatan bir mektubu

Şeyh Ali Purnak Bey ve Mahmud Bey ile Sufî Halil Bey'e gönderdi. Mektub'ta "Karakoyunlu Hasan Ali'yi öldürdü ve Irak babamın kılıcı ile feth edildi. Ben onun oğluyum ve Sûfi Halil Bey teslim etmek zorundadır",Eğer riayet etmiyorsa Diyarbakır ve Azerbaycan Baysungur'undur, Irak ve Fars benimdir" diyerek karşı duruşunu belirtti (Budak,2000:88). Bu haberi alan Sufî Halil Bey ve Sultan Baysungur Diyarbakır ve Azerbaycan'dan sonra Irak-ı Arap ve Fars bölgesine Purnak'a doğru ilerledi (Woods,1993:253). Bu arada Mahmud b.Uğurlu Muhammed, Purnakların denetimindeki Irak bölgesine kaçmayı başarabildi (Woods1993:252) ve Hemedan'da Şah Ali Purnak'a katıldı (Rumlu,2006 :597). Sultan Baysungur ve Sufî Halil Bey kalabalık bir ordu ile Dercezin (Dergezin) sınırındaki Ribat-ı Denek tekkesi önüne indi ve iki ordu karşı karşıya geldi. Purnak valilerinin desteklediği Mahmud b.Uğurlu Muhammed'in isyanı bastırıldı. Çetin geçen savaş sırasında Baysungur Mirza merkezden bir topluluk ile muhaliflere saldırdı. Ardından Mahmud b. Uğurlu Muhammed güçlü bir ordu ile Sultan Baysungur'un merkezine saldırıp, darmadağın etti. Diğer tarafan Şah Ali Purnak Bey, Sufî Halil Bey'e saldırdı. Savaş sırasında Şah Ali Purnak Bey attan düştü ve hemen orada öldürüldü (Hândmîr,1383:437, Budak, 2000:88; Kazvînî,1314:224; Kazvînî, 2001 :726; Hoca Sadettin Efendi,1979:336). Bunun üzerine Mahmud b. Uğurlu Muhammed savaş alanından kaçarak korkudan bir değirmene Seyyid Nimatullah'ın yanına sığındı, ancak orada yakalanarak Sultan Baysungur'a gönderildi ve öldürüldü (Rumlu, 2006,;597).Savaştan sonra Abdullahbagi Bey ve Behram Bey ,Sufî Halil Bey ile ittifak yaptı. Birçok mal ve ganimet ele geçirildi ve Sufî Halil Bey hepsini adamlarına dağıttı (Budak,2000:89).

Bu arada Fars bölgesinin Purnak Valisi Mansur Bey ise ilk önceleri Sultan Baysungur'un hükümdarlığını tanıırken, Şah Ali Purnak Bey'in muhalefetini öğrenince o da Mahmud b.Uğurlu Muhammed'i desteklemeye başladı. Ancak Dercezin sınırındaki Ribat-ı Danek'de yapılan savaştan (Rumlu,2006: 597; Kazvînî, 1314: 224 İsfahânî, 2003;121-125) sonra bastırılan Purnak muhalefeti onu tekrar Sultan Baysungur'u desteklemeye itti. Nitekim sonraları Sultan Baysungur onu kendi ordusuna katarak Kara Osmani Kayıtbaz Bayındır'ın isyanını bastırmak için Yezd bölgesine yolladı. (Woods,1993: 253,Yinanç,1977:472). Kara Osmani Kayıtbaz Bayındır'ın isyanını bastıran Mahmud Bey, onun kellesini Tebriz'de bulunan Sultan Baysungur'a yollayarak itaatini de pekiştirdi. Böylece Purnak bölgesi kontrol altına alınırken,Sufî Halil Bey'in yetkisi Irak-ı Arap ve Fars bölgesine kadar uzandı (Woods1993:254). Ancak bu fetihten sonra Sufî Halil Bey'in ve yaşlı emirlerin ömrü uzun olmadı, çünkü ayaklanmalar devam ederken tahta oturmak isteyenler çoktu (Hândmîr,1383:437).

2.c..Bicanlı(Bicenlü) Süleyman Bey'in İsyanı

Sufî Halil Bey'in iktidarı ele geçirmesi ve uyguladığı sert yaptırım, kısımlar bazı kesimlerce hoş karşılanmadı. Bunlardan Diyarbakır Valisi olan Bicanlı Süleyman Bey, Azerbaycan emirlerinin Sufî Halil Bey tarafından öldürüldüğünü görünce Diyarbakır'daki diğer emirler ile anlaşarak yeni bir ordu topladı (1491)(Hândmîr,1383:437).Sonrasında Sufî Halil Bey'i etkisiz hale getirmek için Tebriz'e gitti (Kazvînî,1314: 224; Kazvinî, 2001:726;Erdem,Paydaş, 2007:151). Bu arada haberi alan Sufî Halil Bey, Bayındır emirlerindeki aralarında bulunduğu sağlam ve güçlü bir ordu topladı. Her iki taraf da ellişer binden fazla atlı asker topladı. Sufî Halil Bey Van ve Vustan arasında ordugahını kurdu ve savaş için plan yapmaya başladı. Süleyman Bey ise Vustan Dağı'nın arka taraflarında ordugahını yerleştirdi. İki ordu bir ay kadar bu şekilde bekledi. Bu arada Sufî Hali Bey'in ordusunda kıtlık baş gösterdi,ayrıca Halil Bey'in sert tutumu Bayındır beylerinin Süleyman Bey'in yanında yer almasına ve gücünün kırılmasına sebep oldu (Hoca Saadettin Efendi,1979:337).Beylerin tek tek kendisini bırakmasından dolayı Sufî Halil Bey yenildi (Rumlu,2006:599; Kazvînî, 1314: 224; Budak,2000:91). Süleyman Bey tarafından Van Kalesi yakınında yapılan bu karşılaşmada Sufî Halil Bey ve birçok Musullu emiri öldürüldü (1491)(Tarih-i Kızılbaşan, 2016:42; Rumlu, 2006:599; Kazvînî,1314: 224; Şeref Han,1971:130; Mircaferi, 1385:318 ;Kazvinî, 2001: 726; Hândmîr, 1383:437). Sufî Halil Bey liderliğinde yaklaşık altı ay yönetimi ellerinde tutan Musullu aşireti Akkoyunlu hakimiyetini çok hızlı bir şekilde kaybetti (Muhyi-yi Gülşeni:191)

Bicanlı Süleyman Bey ve Sufî Halil Bey'in devlet idaresini ele geçirmek için giriştiği mücadele Akkoyunlu devlet idaresinin sarsılmasına ve iç karışıklığa neden oldu.Sultan Baysungur, Akkoyunlu sultanı olarak tahta oturmaya devam ederken, Sufî Halil Bey'in yerine Bicanlı Süleyman Bey geçti (Erdem,Paydaş, 2007: 151).Sufî Halil Bey'in ordusunu yenen Bicanlı Süleyman Bey yanına Sultan Baysungur'u alarak Tebriz'e geldi ve onu tahta tekrar oturttu(Kazvînî,1314: 225) .Aslında Süleyman Bey'in elde ettiği idari güç Sufî Halil Bey'in gücünden nitelik ve nicelik açısından pek farklı değildi. Nitekim Sultan Baysungur'un hükümdarlık makamında oturmasının yanında devlet idaresindeki aşiret ve yapılanma el değiştirdi. Akkoyunlu idaresindeki kısa süreli el değiştirmeler ve iç karmaşa dış kuvvetlerin ve diğer komşu devletlerin de dikkatini çekmekteydi. Nitekim bu karmaşadan yararlanmak isteyen Memlûklu Kayıtbay 1477'den beri Kahire'ye sığınmış olan Hüseyin b. Uğurlu Muhammed'i tahta geçirmek için sefere yönlendirdi.Ancak Kayıtbay daha sonra bu seferden vazgeçti. Bu olaydan

dokuz ay sonra Hüseyin b. Uğurlu Muhammed'in ölmesi Memlûkluların bölgeye müdahalesini ve veraset dayatmasını durdurdu(Woods,1993:255).

Sonuç

Yaklaşık bir yıl sekiz ay Akkoyunlu sultanlığı yapan çocuk yaştaki Sultan Baysungur döneminde aşiretler arasında ardı arkası kesilmeyen iktidar mücadelesi devletin sonunu hazırladı. Sultan Yakub'un ölümünün ardından konfedere aşiretlerin kendi sultanlarını başa getirmek için yaptığı mücadele adem-i merkezîyetçi sistemi yıkarken hem kendi güçlerini hemde devletin gücünü kırdı. Kuruluştan itibaren askeri ve idarî olarak dikkate değer bir nüfuza sahip olan Musullu Aşireti özellikle de Sufî Halil Bey iktidarı elinde tutmaya çalıştı. Ancak Sultan Yakub'un öldüğü gece uyanık davranan Sufî Halil Bey'in Akkoyunlu hanedanından Mirza Ali'yi hızlı bir şekilde öldürmesi Akkoyunlu tahtının varislerinden birini ortadan kaldırdı. Dah sonra Mesih b. Hasan Bey'in destekçileri ve Akkoyunlu yönetiminde etkin diğer bir güç Bayındır beylerini öldürülmesi ona ciddi bir güç katarken, Sultan Yakub iktidarındaki muhalif çevreleri tek tek yok etme politikası yürüttü. Öyle ki önüne çıkabilecek birkaç engelden birincisini kaldırarak Sultan Baysungur'u Tebriz'de tahta oturtmayı başardı. Ancak Sufî Halil Bey'in ve Musullu aşiretinin siyasi hamlesine Purnak emirleri Mahmud b.Uğurlu Muhammed'i öne sürüp, muhalif bir tavır takınarak yönetimde söz sahibi olmaya çalışsa da Sufî Halil Bey devletin gücünü yanına alarak Bayındır beylerine uyguladığı sert ve hızlı hamleler gibi Purnak beylerini de etkisiz hale getirmeyi başardı.Ancak bu olaylardan kısa bir süre sonra onun yönetimini kabul etmeyen üçüncü bir güç Bicanlı Süleyman Bey'in isyanı ortaya çıktı. Sufî Halil Bey bu kez Bayındır beylerinin de bulunduğu büyük bir ordu ile Van bölgesinde Süleyman Bican Bey ile iktidar savaşına girişti. Ancak Bayındır beylerinin saf değiştirmesi Sufî Halil Bey'in gücünü kırdı ve sekiz aylık hakimiyetinin sonuna geldi.

Netice itibari ile çocuk mirzaların devleti toparlamaya gücünün yetmemesinin sonucunda olaylar Akkoyunlu yönetiminde askeri, siyasi ve dini olarak güçlü olan farklı aşirete mensup beylerin kendi adaylarını iktidara getirme savaşına dönüştü. Musullu, Bayındır, Purnak ve Bican aşiretleri arasında süren bu karmaşada Sufî Halil Bey ilk önceleri otoritesini kurup iktidarı Sultan Yakub'un vasiyetini yerine getirmek adına hızlı bir şekilde sağlasa da bu durum uzun soluklu olmadı. Aşiret emirleri arasında güç savaşları Akkoyunlu Devleti'nin sonunu getirirken Osmanlı, Memlûklular gibi komşularının tehdidi ile karşı karşıya kaldılar. Ayrıca sonraki süreçte Akkoyunlu Devleti'nin hukuki ve filli bölünüşünden Safeviler büyük başarılar göstererek yeni bir devlet kurmayı başardılar. Akkoyunlu döneminde söz konusu Türkmen Aşiretleri Safevi Devleti yapısı

içerisinde yerini almış, hatta Kaçar Hanedanlığına kadar Türkmen varlığı devam ettirilmiştir.

KAYNAKLAR

- AKA, İsmail, (2002), "Selçuklu Sonrası Orta Doğu'da Türk Varlığı", **Türkler Ansiklopedisi**, C.VI, Ankara:Yeni Türkiye Yayınları, 839-360
- AKKUŞ, Fatma, (2005) **Uzun Hasan Dönemi Akkoyunlu-Memluklu Münasebetleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara
- ANONİM, (2016) **Tarih-i Kızılbaşan**, (Çeviren Tufan Gündüz), İstanbul: Yeditepe Yayınevi
- AZAMAT, Nihat, (1988), "Yeni Bir Ahmedi ve İki Eseri: Yusuf'u Zeliha ve Esrarname Tercümesi", **Osmanlı Araştırmaları**, C. VII-VIII, İstanbul:346-364.
- BUDAK, Münşi Kazvînî, (2000), **Cevâhirü'l-ahbar: Bahş-i Tarih-i İnan az Karakoyunlu ta Sal-ı 984**, haz.Behram Nejad, Tahran: Merkez-i Neşr-i Miras-ı Mektub.
- EBU BEKR-İ Tihranî, (2001) **Kitab-ı Diyarbekriyye**, (Çeviren Mürsel Öztürk), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- ERDEM, İlhan; Paydaş, Kazım, (2007), **Ak Koyunlular**, Ankara: Birleşik Kitabevi.
- ERDEM, İlhan, Uyar Mustafa, (2002), "Akkoyunluların Tarih Sahnesine Çıkışı", **Türkler**, C.IV., Ankara, 873-881.
- ERŞAHİN, Seyfeddin, (2001), "Türk Hakimiyet Tecrübesine XV.yüzyıldan Bir Örnek : Akkoyunlu Hakimiyet Anlayışı ve Yönetim Yapısı", **Türkler**, C.7, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 286-308
- GAFFÂRÎ, (1334), **Tarih-i Cihân-âra**, Nşr. Hasan Neraki, Tahran: İntişarat-ı Kitab Furuş-i,
- GÜNDÜZ, Tufan, (2007), **Anadolu'da Türkmen Aşiretleri**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007.
- HÂNDMÎR EI-Hüseynî, (1353) **Tarih-i Habîbü's-Siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer**, haz. Muhammed Debîr-siyakî, C.4, Tahran: İntişarat-ı KitabFuruş-i
- HASAN-I Rumlu, (2006), **Ahsenü't –Tevârih**, (Çeviren Mürsel Öztürk), Ankara:TTK
- Hoca Saadettin Efendi, (1979), **Tacü't-Tevarih**, C.3, İstanbul:Kültür Bakanlığı Yayınları
- İSFAHÂNÎ, Fazullâh İbn Rûzbihân Huncî, (2003) **Tarih-i Âlam Ârây-ı Emînî**, haz.Muhammed Ekber Aşık, Tahran: Miras-ı Mektub.
- KAZVİNÎ, Muhammed Yusuf Vâleh-i İsfahânî-yi, (2001), **Hold-i Berîn (Târîh-i Timûriyân-Türkemenân)**, haz.Mirza Haşim Muhaddis, Tahran: Miras-ı Mektub,
- KAZVİNÎ, Yahyâ Abd'ül-latif EI-Hüseynî, (1314), **Lübbü't Tevârih**, haz.Seyyid Celâleddin Tehrânî, Tahran.

MUHÛ-YÎ, Gülşenî,(2014) **Menâkıb-ı İbrâhim-i Gülşenî**, haz. Mustafa Koç, EyyüpTanrıverdi,İstanbul: Bilnet Matbaacılık

MİRCAFERİ Hüseyin(1385), **Tarih-i Tehevvat-ı Siyasî İçtimâî İktisâdî ve Ferhengi-i İnan Der Dovre-i Timuriyân ve Türkmanân**, İsfahan:Daneşgah-ı İsfahan

SÜMER, Faruk, (1949),“Bozulus Hakkında” **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi**,C.VII/1,Ankara:29-46

_____,(1990),**Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Beylikleri**, Ankara:TTK

_____,(1972),**Oğuzlar (Türkmenler), Siyasi, Boy, Teşkilat ve Destanları**, Ankara:TTK

_____,(1989),“Akkoyunlular”, **DİA**,C.2, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları, 270-274

ŞEREF Han, (1971), **Şerefname (Kürt Tarihi)**,(Çeviren Mehmed Emin Bozarslan), İstanbul:Ant Yayınları

ŞEREF Han, (1971), **Şerefname (Osmanlı-İnan Tarihi)**,(Çeviren Mehmed Emin Bozarslan), İstanbul: Ant Yayınları

YINANÇ, Mükremin Halil,(1977), “Baysungur”,**İA**, C.2, İstanbul,:MEB, 427-428